

Affärsidéerna som förändrat världen

FÖRETAGS HISTORIA.

biz
stories
.se

#2 2021

89 SEK

Helt naturligt

KARTONG, TRÄSPRIT OCH
DET BORTGLÖMDA LINET

125 år med
Gränges

Stilsäkra
Estrid Ericson

Den första Volvon

Vespa — en italiensk
klassiker

Linet har en lång historia i Sverige.
Foto: A Lesik/Shutterstock.

Linnet

En kultur- och näringslivshistoria

TEXT: EVA ERSSON ÅBOM

Linnet var länge livsviktigt för svenska behov. Vackert ljusblå linfält vajade vid gårdarna och pampiga hus finansierades med »linpengar«. Textilindustrins framväxt på 1700-talet med bomull och billigare importerat lin trängde dock successivt undan den inhemska odlingen. Men kanske är den nu på väg tillbaka.

I SKANDINAVIEN odlades lin redan under äldre järnåldern. Vikingarna bar linnekläder och skeppen förde segel av bland annat lin. Sannolikt bedrev de även handel med linnelärft. Rikets styrande kom tidigt att intressera sig för lin. På 1300-talet kallade Rikshövitsmannen Mats Kettilmundsson in utländsk expertis på vävning, färgning och blekning. Giftna kvinnor täckte långt fram i tiden sitt hår med en huvudduk, så kallat »hustrulin« och Vasatidens expanderande fartygsflotta krävde mängder av segelduk i lin. Under slaget vid Lützen bar Gustav II Adolf linneskjortor med knypplade spetsar och sydda linnestrumpor. Kungliga paradsängkammare, högre ståndens taffel och guldkrogarnas dukningar vore otänkbara utan det vita linnet. Men även allmogens väggfasta sängar hade sängförlåter och hänglakan av linne. Kuddvaren syddes av grovt tyg medan de synliga örngotten var av finare lin. Förr gick textilinnehavet i arv, gav status och representerade

ett högt ekonomiskt värde. Kvinnornas hemgift bestod ofta av lintextilier, framställda och märkta av bruden själv och nedpackade i brudkistan. Och »linneskåp« är fortfarande platsen där vi förvarar handdukar, sängkläder och bordsdukar för vår vardag.

LYX OCH ÖVERFLÖDSFÖRORDNINGAR

En aktiv svensk industripolitik startade på 1630-talet och gav bland annat stöd till textilmanufakturerna. Krigsperioden fram till och med Karl XII:s död 1718 fördröjde dock utvecklingen. Med frihetstiden fick saken ny fart men kom också i konflikt med allmogens ekonomiska intressen. Lin var viktigt för bönderna och de lägre skiktens såväl inkomster som klädsel och textil inredning. Under vinterhalvåret hölls spinnrockar och vävstolar intensivt i gång för husbehov och garn och tyg såldes inom förlagsystemet eller på marknader. Steg för steg reglerades tillverkningen genom

så kallade hallordningar och hallrätter. 1739 inrättades Manufakturkontoret för statlig hjälp till manufakturnäringen. Textil expertis hämtades från Danmark, Tyskland och Nederländerna. Textilier behövdes till beklädnad, sjöfart och militärt bruk, och för att främja landets ekonomi styrde de tongivande hattarna mot inhemsk tillverkning. I merkantilistisk anda gavs generösa understöd till svenska textilmanufakturerna i kombination med starkt importskydd.

Före konsumtionssamhällets genombrott var kläder investeringsobjekt för alla samhällsklasser. Klädseln var en social markör. De högre stånden klädde sig i och inredde slott och herresäten med dyrt importerat siden, vilket i likhet med militärens klädesuniformer drog pengar ur landet. Från politiskt håll ville man sätta stopp för detta. Hela 58 reglerande överflödsförordningar infördes. Import av internationella råvaror, silke, fin ull och bomullsfiber gavs

viss stimulans medan de färdiga textilerna stängdes ute med förbud och höga tullar. Lin fanns tillgängligt hemmavid. De påkostade material som adel och borgerskap använde skulle nu produceras lokalt, vilket kom att gälla även för krigsmaktens klädesuniformer. Bondebefolkningen var i stort sett undantagen från lagstiftningens detaljreglering men var uttryckligen förbjuden att bära vissa tyger. Stockholm blev landets största textilstad med mer än 70 manufakturer/hantverksfabriker. Majoriteten arbetade med exklusiva ylle-, bomulls- och silkeprodukter men där fanns även de med inriktning på mer prosaiska linnetextilier. 1751 hade huvudstaden cirka 60 000 invånare varav mer än 8 000 verksamma inom textilindustri. Fabriker startades i de flesta av landets

städer. När mössorna fick makten 1766 drogs stödet till sidenfabrikerna in och många fick lägga ner eller ställa om till enklare tyger. Manufakturkontoret överfördes till Kommerskollegium. Patriotiska sällskapet grundades för fortsatt näringsstöd till textilbranschen. Med 1771 års tulltaxa nådde förbudspolitikens sin kulmen. Då var 871 olika varor, det mesta textilier, uttryckligen förbjudna att importera.

HEMSLÖJD LADE GRUNDEN TILL INDUSTRIEN

Runt 1850 levde fortfarande 75 procent av svenska folket av de agrara näringarna. 1900 hade andelen sjunkit till 55 procent. Spånadslin kunde odlas från Skåne till Norrbotten, medan Gästrikland är oljelinetets nordgräns. Av bondens alla grödor var linet

kanske det mest väderberoende. Vissa år blev det långt och glänsande medan det andra år blev kort och strävt. Vägen från frösådd till färdig väv var mycket krävande med många olika moment. Linfibern var därtill svår-färgad. Tyget användes ofta helt ofärgat eller vävdes med olika färg i varpen. Färdig linnelärf kunde mönstras med pigmenttryck där färgämnet löstes upp i linolja och trycktes med tryckstockar av trä eller stämplades på tyget. Själva tyget var mycket slitstarkt men färgerna nöttes och blöttes bort efterhand samtidigt som doften av linolja aldrig riktigt försvann.

Enorma mängder linnetyger tillverkades för eget bruk och, som bisyssla, för försäljning. Hem och hushåll var fram till 1850 landets största producenter av vardagstextilier. Textil-

Segelduk tillverkades vid de första linneindustrierna i Sverige på 1700-talet. På bilden skeppet Fortuna av Umeå (byggd 1792), med alla segel satta. Målning av Giuseppe Fedi. Foto: Cecilia Nordstrand/Sjöhistoriska museet.

Almedahls fabriker i Göteborg.
Almedahls linprodukter exporterades och
uppmärksammades internationellt för sin
höga kvalitet. Foto: Tekniska Museet.

kunnighet, framför allt i spånad och vävning förväntades av i princip alla kvinnor. Ur denna hantverksmässiga produktion utvecklades den moderna textilindustrin. Vissa bygders eller samhällsgruppers lokala förutsättningar gav uppkomst åt särskilda hemslöjdsområden. I södra Norrland genererade linet avsevärda värden redan på medeltiden och bidrog till befolkningens senare välstånd. Under 1700-talet och det tidiga 1800-talet gav linodlingen rejäla inkomster och kvinnornas spånad drog in kontanter och skapade högt anseende. I Västsverige gav lantbrukets svaga avkastning hemslöjden en särställning. Sjuhäradshäradens befolkning fick rätt till köpenskap med textilprodukter långt före 1800-talets näringsfrihetsreformer. När konsumtionsutrymmet ökade spred gårdfarihandlare textilier brett över landet.

FABRIKSMÄSSIG PRODUKTION

1722 anlade Jonas Alströmer landets första kattuntryckeri (textiltryckeri där mönster görs med hjälp av tryckstockar). På 1720-talet värvade han

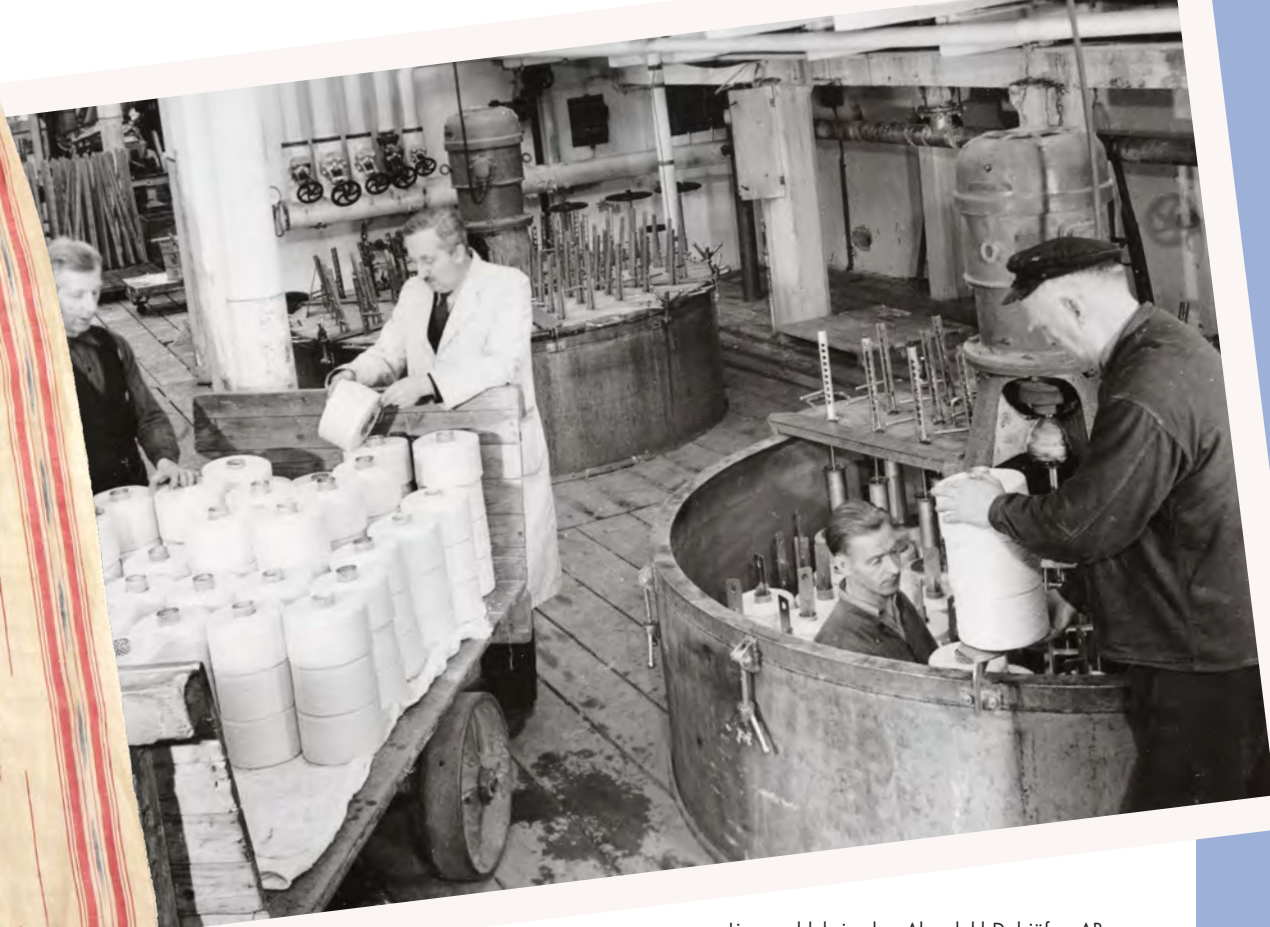
den textilkunnige engelsmannen Stephen Bennet för medverkan till ett manufakturverk i Alingsås. 1736 gick Bennet vidare till ledning av Flors Linnemanufaktur, startad 1729 utanför Söderhamn. Han anlätade invandrade specialister och utvecklade verksamheten till att bli en av Europas främsta. Flors damastdukar och servetter hamnade hos de flesta europeiska hov. Segelduk, linnelärf och en rad andra varor tog sig också ut på marknaden och hälsingelin blev ett internationellt begrepp. Under 1750-talet var Flor ett av den merkantilistiska regeringens mest omhuldade manufakturverk, det enda utanför en stad. Vid fabriken arbetade som mest 200 personer medan 1 900 spinnerskor spann hemmavid som garnleverantörer. Råvaran kom från Uppland upp till Ångermanland och Jämtland.

Barnhusfabrikens linne- och bomullsfabrik var Stockholms, tillika landets, största textilfabrik. 1730 etablerades den som manufaktur för segelduk och 1737 tillkom en enhet för finare linnekvaliteter.

Segeldukstillverkningen var störst och sysselsatte 86 vävstolar. Där vävdes också dekorativa linnetyger till kläder, huvudbonader, bäddutrustningar och heminredning. 1751 hade fabriken 1 148 medarbetare, varav drygt 1 000 spinnerskor, de flesta utspridda i staden.

1833 köpte skotten William Gibson och britten Alexander Keiller egendomen Jonsered i Göteborgstrakten för att bygga upp en textilfabrik. I början omfattade verksamheten linspinneri, segeldukfabrik, gjuteri och mekanisk verkstad. Kompanjonerna valde efter en tid att gå skilda vägar varefter Keiller kom att lägga grunden till Götaverken. Diversifiering inom textilsortimentet med utgångspunkt i nya marknadsförutsättningar ledde Jonsereds till produktion av bland annat brandslangar, handdukar, bomullsremmar, jutesäckar och mattvarp.

1838 gav Kommerskollegium Hans Henning Wesslau tillstånd att starta linnefabrik. Åtta år senare grundade han Almedahls fabriker i Örgryte

Lingarnsblekning hos Almedahl-Dalsjöfors AB, 1947. Almedahls gick samman med Dalsjöfors Väveri 1919. Foto: Wezäta/Tekniska Museet.

Till vänster ett förkläde i linne med rött bomullsgarn, som tillverkades kring år 1800. Foto: Elisabeth Eriksson/Nordiska museet (CC BY).

och utvecklade en linneindustri med appreturverk och linspinneri. Företaget uppkallades efter hans dotter Alma. Företaget styrdes tidigt mot export och både vid världsutställningen i Paris 1857 och i London 1862 belönades bolaget för hög kvalitet. Almedahls hörde till de första i Sverige som använde mekaniska vävstolar för linne. 1890 tillverkades såväl hellinne- som halvlinne- och bomullsprodukter, och fabriken sysselsatte över 400 personer. Vid sekelskiftet 1900 svarade Almedahls och Jonsereds för nära hälften av landets linneproduktion. 1919 gick Almedahls samman med Dalsjöfors Väveri.

Stockholmaren Axel Leman är en portalfigur i den sentida svenska lin-

och textilindustrin. 1898 drog han i gång Helsinglands Linspinneri i Forsa. Leman anlät yrkesskickliga förmän och arbetare från Böhmen och hämtade maskinparken från Irland. Inriktningen var lingarn och råvaran levererades av hälsingska linbönder. Affärerna snurrade på. Men dyrtider slog till. För lönsamhet måste Leman öka produktionsvolymen och komplettera med import av billigt lin från Ryssland. I Hälsingland saknades tillräckligt med duktiga spinnerskor så Leman förmådde en hel Böhmsk by att flytta till Forsa. Han startade export till England och Norge men garnöverskott var snart ett faktum. 1907 gick man ihop med konkurrenten Holma linspinneri som hade 95 vävstolar men för lite garn. Holma-Helsinglands linspinneri & väveri utvecklades till Skandinavien största linspinneri.

Under första världskriget stimulerade staten inhemsk linodling vilket gjorde att linneindustrin kunde köra på medan övrig textilindustri fick

problem. Efter kriget blev konkurrensen tuffare. 1929 förvärvade Leman Häggådalen och fusionerade med Almedahl-Dalsjöfors. Trots hårt importtryck svarade koncernen för 80 procent av landets behov av linnevävnader samtidigt som man också bedrev export. 1945 ingick 2000 personer i arbetsstyrkan. Konkurrensen hårdnade ånyo och 1956 samlades verksamheten på färre enheter. Almedahls blev en välkänd europeisk textilproducent i samarbete med ansedda designers som Astrid Sampe, Josef Frank och Marianne Westman. Dagens huvudkontor ligger i Kinna och huvudinriktningen är möbler och inredningstextilier. Dock inte längre av linnefibrer.

KONKURRENS FRÅN BOMULL

Fram till 1730-talet vävdes ingen bomull i Sverige och de bomullstyger som fanns på marknaden var mycket dyrbara. Så kom tryckta indiska bomullstyger, kattuner, till Europa.

Tygerna var mjuka, följsamma och färgerna tvättäkta. Européerna lärde sig tillverka kattuner och med dem introducerades färger och nya mönster till överkomliga priser. Succén var given. Med kattunerna fick fler än samhällets elit tillgång till färgrika tyger som kunde användas och skötas i så gott som alla miljöer.

Kattunshanteringen var svår-bemästrad och de första svenska fabrikanterna lyckades dåligt. Vändpunkten kom 1782 när judiska

specialister fick tillstånd att etablera sig i Sverige. Med dem följde breda kontaktytor och goda kunskaper om handel och textilproduktion. Framför allt kattuntrycket fick skjuts av kunnighet inom tryckteknik, mösterkomposition och färgkemi. Stockholmsföretaget A. L. Lamm & Co blev en av de mest betydande kattunsproducenterna. Mekaniserade spinnerier och bomullsväverier sattes upp och textilnäringen i sin helhet expanderade kraftigt. Mekaniska

vävtolar ökade produktionsvolymerna och den breda befolkningens ökande konsumtionsutrymme drev på efterfrågan.

LINET FÖRSVINNAR SOM GRÖDA

Hushållningssällskapet från 1803 arbetade intensivt för ökad och förbättrad linodling. Men bomullsfibern var mer lättarbetad och därtill fick modets utveckling konsumenternas intresse för linne att sjunka. Slavarbetskraft höll priset på bomull nere, och självägande svenska bönder hade inte mycket att sätta emot. 1840 var Sverige fortfarande stor exportör av linnelärfat men linodlingen sjönk dramatiskt när bönderna började se sig om efter mer lönsamma grödor. 1850 gick landets textilnäring mot kraftig omvandling. Textilkonsumtion och råvaruimport steg, samtidigt som hemindustriell produktion av linne, bomull och vadmal var på väg att ersättas av mekaniserad fabriktillverkning.

Inbördeskriget i USA medförde bomullsbrist som stimulerade till nya satsningar på inhemsk linodling. Så sent som 1870 var Sverige i stort sett självförsörjande med lin. Arbetskraften

Runt sekelskiftet 1900 var Ryssland världens i särklass största linproducent. Samtidigt minskade odlingen av lin i Sverige kraftigt. En bondkvinna som bryter lin, oljemålning av Henryk Rodakowski. Foto: Nationalmuseet i Warszawa.

Linskäktning vid Holma-Helsinglands Linspinneri & Väfveri AB i Sörforsa, 1948. Foto: Tekniska Museet.

Vänster: Växbo Lin säljer bland annat disktrasor av linne i sin webbutik.
Foto: Växbo Lin.

Höger: I maj 2021 lanserades en kollektion handdukar i hellinne på Skansenbutiken, formgivna av textilstuderande vid Handarbetets Vänners Skola och tillverkade av Klässbols Linneväveri.
Foto: Beate Bernsten.

STATEN STÖTTAR OCH EU GRIPER IN

Av beredskapsskäl var svenska staten länge med och stöttade linodling på olika sätt, men 1966 upphörde allt stöd. Sedan dess har försök då och då initierats, för att dra i gång på nytt, men utfallet har blivit marginellt. Mot 1990-talets slut började EU på allvar uppmuntra ökad linodling. I ett läge med klimatförändring vill man gärna medverka från politiskt håll. Således faller linodling numera under EU:s marknadsreglering för grödorna bruna bönor, konservärter, utsäde, fiberväxter

och torkat foder och sedan 2003 utgår gårdsstöd inom ramen för den gemensamma jordbrukspolitiken. Genom fördelaktigt arealstöd har även odlingen av oljelin fått förnyad skjuts. Främst är det färgindustrin som visat intresse. På flera ställen i Sverige odlas lin också på »hobbynivå« för att hålla traditionen vid liv. Mycket kunskap om odling och linberedning har dock gått förlorad. Skånes lincentrum har samlat ett unikt material från tiden då linet var en viktig del i svenskt jordbruk.

OM SKRIBENTEN

Eva Ersson Åbom, tidigare medarbetare på Centrum för Näringslivshistoria, med ett stort intresse för företagshistoria kopplat till hantverk.

började emellertid söka sig till annan bättre betald verksamhet. Med goda jordar och tvångsarbetskraft kunde Ryssland producera linråvara mycket billigare än andra och »dränkte« omvärlden med billig linfiber. Efter sekelskiftet 1900 svarade det ryska linet för 87 procent av världsbehovet. Svenska bönder övergick alltmer till animalieproduktion, då vallväxter och havreodling blev en bättre affär. Ryska revolutionen satte tillfälligt stopp för det billiga linet och skapade råvarubrist. 1916 motionerades i Riksdagen för statligt stöd. Sveriges utsädesförening i Svalöv inrättade en särskild avdelning för förädling av lin och 1920 bildades Sveriges allmänna linodlingsförening till stöd för branschen. 1928 började Sovjetunionen åter dumpa

mängder av billigt lin på världsmarknaden. Upprustningen på 1930-talet drev upp efterfrågan och 1935 översteg världsefterfrågan på lin den faktiska tillgången. I Sverige återstod då bara fragment av den forna odlingsarealen. Under andra världskriget kunde linneindustrin fortsätta att producera, sedan Axel Leman och Sveriges allmänna linodlingsförening medverkat till att linberedningsverk sattes upp i Laholm, Växjö, Kristinehamn, Hybo och Gimo.

1920 hade Hjalmar Johansson i varmländska Klässbol gått mot strömmen och börjat väva lin från traktens bönder. 1921 installerade han sin första mekaniska vävstol. I dag är Klässbol Skandinavians enda linne-damastväveri och fortfarande dunkar rader av vävstolar fram linnevaror

till kunder över hela världen. Dock är råvaran inte längre svensk. 1984 beställdes dukar och servetter från Klässbol till alla svenska ambassader och 1990 lät Nobelstiftelsen formge en unik kollektion för dukning på »fester-nas fest«. I dag styrs företaget av den fjärde generationen och Klässbol är kunglig hovleverantör.

I Växbo utanför Bollnäs lever kulturarvet också vidare i miljöer bevarade från linberedningens storhetstid. 1989 startade Växbo Lin eget väveri, där gamla hantverkstraditioner kombineras med modern design i ett brett sortiment av linneprodukter. Växbo poängterar särskilt linets klimatfördelar, så kanske ser materialet en ny blomstringstid trots allt. •